

СПОСІБ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ ЗАХОДУ УКРАЇНИ НА МЕЖІ ПАЛЕОЛІТ — МЕЗОЛІТ

У статті аргументовано суттєві риси, що характеризують спосіб життя людини наприкінці палеоліту на західній території України, а також знаменують нову самостійну історичну епоху — мезоліт.

Хронологічні визначення дозволяють зарахувати найпізніші палеолітичні пам'ятки регіону до X тис., а найраніші мезолітичні — до IX тис. до н. е.¹

На межі палеоліту і мезоліту відбувалися важливі кліматичні зміни, коли стало більш сухо й прохолодно, ніж раніше². Це вплинуло на перебудову екологічних систем регіону, що, у свою чергу, призвело до адаптивних соціальних реакцій. Відзначимо найхарактерніші види тварин, типові для межі згаданих епох, які є досить чітким індикатором. Так, саме наприкінці палеоліту на зазначеній території існували мамонт (Молодове V, Львів VII і Прийма I), печерний ведмідь, сіноставець малий і печерний лев (Прийма I і Молочний Камінь)³, які жодного разу не фіксуються на мезолітичних пам'ятках. Певною мірою це стосується, очевидно, і волохатого носорога, хоча поодинокі його кістки було виявлено в мезолітичних шарах Молодове V і Оселівки I⁴, а також у Приїмі I⁵ і на суміжних територіях у Причорномор'ї⁶. Як свідчать комплексні дослідження, голоценове потепління клімату погіршило умови проживання більшості видів тварин, особливо великих за розмірами ссавців. Решта з них пережила постплейстоценові природні фактори, адаптувавшись з певними морфологічними змінами у ранньому голоцені⁷. Мисливська діяльність та кліматичні зміни спричинили остаточне зникнення деяких з них⁸.

Кліматичні зміни, як і фауністичні особливості, прямо пов'язані з рослинними компонентами. Саме на межі плейстоцену і голоцену внаслідок подальшого потепління клімату почалася стійка міграція біокомплексу бореалу, у ході якої сформувалися зональні типи рослинності міжльодовикового типу — голоцену⁹. У складі флори помітна тенденція переходу від різнотравних степів до лісового ландшафту¹⁰. Услід за Н.А. Хотинським¹¹, Г.А. Пашкевич вважає, що саме стосовно того часу слід брати до уваги значне зменшення пилку полину й маревих порівняно з попереднім періодом. Таке явище прослідковано нею в Подністрів'ї на стоянках Кормань IV і Незвисько XXI¹².

Криза мисливського господарства наприкінці палеоліту була зумовлена як природними змінами, так і значною мірою хижацьким типом господарської діяльності людини. Про це свідчать результати численних комплексних досліджень¹³. У зв'язку зі зникненням великих тварин і зміщенням акцентів на полювання на середніх і невеликих за розмірами особин, здатних швидко пересуватись, очевидно, розповсюджуються лук і стріли, — одна з ознак межі палеоліту і мезоліту. Хоча безпосередньо лука і стріли тут не зафіксовано, цю гіпотезу підкріплюють численні знахідки кам'яних наконечників стріл, а також геометричних мікролітів типу трапецій, трикутників, сегментів і ромбів, які найчастіше використовували з тією ж метою¹⁴. Такі кам'яні вироби хоч і фіксуються на згаданій території вже наприкінці палеоліту, але справжнього розповсюдження і розвитку форм вони набули саме на початку мезоліту. Інші ознаки таких епох простежуються не так виразно. Крім більшої різноманітності порід, в мезоліті кам'яні вироби, особливо крем'яні, частіше покриті інтенсивною білою (молочною) патиною, ніж наприкінці палеоліту¹⁵. Це, очевидно, пов'язано ще з однією

особливістю пізньопалеолітичних пам'яток регіону — як правило, з більшою глибиною їх залягання, ніж мезолітичних. Значно розширився спектр використання кам'яної сировини¹⁶, у тому числі немісцевого походження¹⁷.

Зазначимо і деякі особливості обробки каменю кінця палеоліту і початку мезоліту. Так, у мезоліті нуклеусів зі скісною ударною площиною і ретушованою бічною гранню значно менше, ніж у пізньому палеоліті. У мезоліті нуклеуси стають різноманітнішими, кількість ударних площин на них збільшується. Помітний масовий перехід від сколювання заготовок майже винятково з призматичних форм до використання пірамідальних, олівцеподібних і човноподібно-ромбоподібних. Це давало значно якісніші, тонкі та видовжені заготовки для різноманітних галузей господарства¹⁸. Такий процес відбувався і в суміжних регіонах, де також простежується криза мисливського господарства на межі палеоліту і мезоліту¹⁹.

Мікролітизація форм була зумовлена у той час не тільки кризовими явищами щодо кам'яної сировини в певних регіонах. У цілому мікролітична техніка дала значний поштовх розповсюдженню вкладневих знарядь, які за своїми технологічними якостями значно вищі за вироби з монолітним лезом. Отже, посднуються потреби нових галузей господарства, можливості більш економного використання сировини й підвищення ефективності знарядь, зокрема гостроти ріжучого краю. Особливо виразні показники помітні під час аналізу пластинчатих заготовок, серед яких — мікропластинки, пластинки, пластини, макропластини й суперпластини. Порівняно з пізнім палеолітом зменшилася кількість макроформ і збільшилася — мікропластинок. Масово представлені вже пластинки, що свідчить про зростаючу роль у мезоліті, поряд з мікролітизацією на основних територіях, стандартизації та уніфікації кам'яних виробів.

Зазначимо також вагомі зміни у вторинній обробці кам'яних знарядь. Так, у Подністров'ї на більшості ранніх мезолітичних пам'яток, що певною мірою успадкували палеолітичні традиції (Незвисько IX, XII і XXI, Молодове V і Кормань IV), ретуш на знаряддях, хоча в основному вже відтиснена, але в деяких випадках ще нестійка, з переходами від велико- до дрібнофасеткової, від високої до низької. Стабільнішу вторинну обробку відзначено на стоянках Вороців II, Кам'яниця I і Старуна I. Тут переважну кількість знарядь оброблено стабільною дрібнофасетковою ретушю.

Нині відомо близько 70 основних типів знарядь, характерних для кінця палеоліту та мезоліту. Більшість із них фіксуються у комплексах обох епох, хоча їх відсоткове співвідношення уже досить різне. Крім того, в мезоліті збільшується кількість знарядь щодо інших виробів. Так, якщо для кінця палеоліту в більшості комплексів знаряддя із вторинною обробкою становлять 4—10 %, то в мезолітичних — їх уже від 8 до 15—20 %, а іноді й значно більше.

Деякою мірою відрізняються і провідні серії на рівні типів знарядь. Так, для кінця палеоліту, як правило, найбільшу кількість репрезентують передусім різці, меншу — скребки і ножі. З інших типів частіше фіксуються лише поодинокі вироби. У мезоліті частіше серед знарядь переважають уже скребки. Іноді вони сягають 40—70 % усіх знарядь. Крім того, значними серіями представлені різці, ножі, скобелі, наконечники стріл і геометричні мікроліти. Такі зміни в номенклатурі знарядь є певним індикатором культурно-господарських змін у суспільстві²⁰.

Стародавнє населення адаптувалося до природного середовища, діяло на нього і реагувало на зміни. Тому й господарська діяльність залежала від екологічної ніші, прогресу суспільства, соціально-культурної трансформації, демографічних зрушень тощо. Зростає роль збиральництва й рибальства. Помітним стає процес пристосування господарських систем до нових умов існування у голодені й визрівання у надрах привласнювальної економіки елементів відтворювального типу. Ці елементи відображені у мисливській діяльності, переході до полювання на нові види, у перших спробах приручення диких тварин. Як вважають спеціалісти, на зазначеній території з 12,5 тис. років тому почалися різкі

коливання клімату й перебудови в геосистемах, що потребувало інтенсифікації адаптаційних процесів у суспільстві й порушило звичні стереотипи мисливського господарства²¹. Саме в той час з'являються елементи мезолітичних культур, що відображали труднощі процесу трансформації господарства з переходом до голоцену. З його початком остаточно розпалася область кріоперегляційного степу й поширився як зональний тип лісовий ландшафт²².

Отже, комплексний аналіз матеріалів заходу України свідчить про наявність у регіоні суттєвих особливостей, що стимулювали перехід від палеоліту до мезоліту. Цей процес проходив неоднозначно й найчастіше був пов'язаний зі змінами в природному середовищі. Так, мезолітична культура Незвисько-Оселівка має яскраво виражені генетичні коріння в місцевому палеоліті, культура Нобель-Куни, можливо, походить від палеоліту західніших територій, хоча й не виключено її виникнення з місцевого палеоліту. Не простежуються виражені фактори, які би свідчили, що мезолітична спільність Кам'яниця-Баранне (Мшана) має місцеве походження²³. Очевидно, у зв'язку з більшою рухливістю общин, зменшенням спеціалізації полювання саме в мезоліті विकристалізовується база для синкретичних гібридних (метисних) культур. Це було викликано значно більшою розмаїтістю господарської діяльності в ранньому голоцені порівняно з кінцем плейстоцену, що знайшло відображення у змішуванні рис свідерської, аренсбурзької, тарденуазької спільнот та інших етнокультурних проявів. Яскравим прикладом такого поєднання на заході України є культурна спільність Вороців-Старуня. Аналогічні особливості розвитку відзначаються останнім часом і на суміжних територіях²⁴.

Побудова палеомоделей свідчить, що на заході України наявні деякі специфічні локальні особливості кінця палеоліту й початку мезоліту, що характерно і для багатьох інших регіонів²⁵. З урахуванням того що це близькі етапи розвитку (тобто рубіж), не дивно, що тут зберігаються ще окремі риси палеоліту, але головна, генеральна, лінія розвитку в мезоліті вже була нова. Вона суттєво відрізнялася від палеолітичної. Так, хоча основним видом добування їжі продовжує бути мисливство, тип промислу стає іншим. Якщо для палеоліту було характерне передусім загонне полювання, то для мезоліту — це вже промисел скраданням (із засідки). Лук і стріли стають ефективнішими в мисливському господарстві уже в голоцені (мезоліт), ніж спис і дротик — у плейстоцені (палеоліт). Отже, об'єкти мисливства змушують людей змінити тип промислу.

Як відомо, для кінця палеоліту притаманне спеціалізоване полювання на один або два-три так звані фонові види, а в мезоліті цей діапазон значно розширюється. Наприклад, 90—95 % усіх остеологічних решток у культурному шарі доби пізнього палеоліту в печері Молочний Камінь у Закарпатті належать печерному ведмедеві²⁶, а північному оленю — на стоянці Лисичники на Тернопільщині²⁷, за значної їх кількості й у Молодове V у Чернівецькій області²⁸. Для суміжної території Північного Причорномор'я є дані про наявність у культурних шарах пізньопалеолітичних поселень 78 % кісток бізона і 21 % — північного оленя або коня²⁹. Дуже показову статистику результатів такої спеціалізації, найбільш помітної в Подністров'ї, зафіксовано на стоянці Бринзени I у Молдові. Так, у пізньопалеолітичному шарі пам'ятки відзначено 8419 кісток коня від 194 особин, північного оленя — 3987·117 і бізона — 326·21, у мезолітичних відкладах — їх уже відповідно 948/26, 237/9 і 8/3³⁰.

На початку голоцену стає значно більше промислових видів тварин, ніж це було раніше. Наприклад, у мезолітичних шарах поселень Вороців II, Старуня I і Прийма I це вже, як правило, 5—7 основних видів³¹. Такі зміни привели до нових особливостей стоянок. У мезоліті їх площа стає меншою, ніж у пізньому палеоліті, і в середньому становить 100 × 200 м. Це пов'язано з менш значним, ніж у палеоліті, часом перебування людей на поселенні, кочовим способом життя і меншою за кількістю общиною (виробничим колективом) у добу мезоліту. Культурний шар пам'яток стає не таким насиченим і значно менш потужним. Частіше побутують сезонні стоянки, на які мезолітичні мисливці-збирачі й ри-

балки відкочували в різні пори року. Це було пов'язане з відповідною екосистемою і, зокрема, з сезонними міграціями тварин, наявністю продуктів збиральництва, рибальства та інших можливостей поповнення харчового раціону. Такі мезолітичні поселення відрізнялися від стоянок доби палеоліту, на яких люди, як правило, проживали протягом тривалого часу. На мезолітичних стоянках дуже часто не простежується денна поверхня пам'ятки, не виявлено залишків довготривалих вогнищ або постійних жител. Такі ознаки якраз і типові для поселень, які відвідували багаторазово, але на короткий термін. Окремі подібні пам'ятки фіксуються наприкінці палеоліту, проте статистично виражені й характерні саме для мезолітичного часу³². Для цих обох епох властива близькість поселень до так званих важких ресурсів (вода, деревина), які складніше доставляти в табір у порівнянні з їжею³³, а також, очевидно, й кам'яною сировиною для виготовлення переважно знарядь праці³⁴. Ймовірно, що в мезоліті такі відстані стали ще меншими у зв'язку з більшою рухливістю колективів, ніж у палеоліті.

На межі палеоліту і мезоліту, тобто на початку голоцену, швидко й корінним чином трансформуються ландшафти позатропічного простору³⁵. Радикально змінюється середовище, в якому існували первісні колективи. Встановлюється більш теплий і вологий клімат, розширюється зона лісової і лугової рослинності, формуються плодородні ґрунти, що зумовлює зміни в можливостях споживання людиною природних ресурсів і, відповідно, перебудову всього господарського механізму³⁶.

Як відомо, формування ландшафтів нижнього (раннього) голоцену відбувалося, головним чином, з південного сходу на північний захід³⁷. Це спричинило важливі закономірності й у розселенні людей у цей період. Так, якщо на Вінниччині відомі лише поодинокі мезолітичні пам'ятки, то в Хмельницькій області їх 14, Тернопільській — близько 40, Рівненській — 80, Львівській — 102, а у Волинській — 176. Для пізнього ж палеоліту простежується здебільшого протилежне явище: велика кількість таких пам'яток у південно-східних областях і значно менша — у північно-західних³⁸. Це, безумовно, свідчення виснаження певних екосистем (екологічних ніш) і освоєння людиною нових територій, що звільнилися від льодовика і мали багаті харчові ресурси, сприятливі кліматичні, ландшафтні та інші умови для проживання. Останнє, у свою чергу, вплинуло й на формування соціальної організації, яка згідно з етнографічними даними у загальних рисах склалася у добу пізнього палеоліту³⁹. Її варіанти залежали передусім від економічної (господарської) діяльності.

Судячи з матеріалів пізньопалеолітичних пам'яток регіону, в той час у зв'язку з переважанням загонного (облавного) полювання основною структурною одиницею могла бути община, що налічувала 50—100 осіб. Такі традиції зберігаються на окремих територіях і в мезоліті (культурна спільність Незвисько-Оселівка). Про це свідчить топографія пам'яток, наприклад, поблизу сіл Незвисько, Молодове, Оселівка тощо, де зафіксовано багаточисельні поселення пізнього палеоліту і мезоліту. Втім для мезоліту характерні вже й численні рухливі колективи по 25—30 осіб (згідно з етнографічними, археологічними, іншими даними), економічною основою яких було збалансоване господарство мисливців (полювання скраданням), збирачів і рибалок (спільнота Вороців-Старуня) та, очевидно, збирачів і рибалок (Кам'яниця-Мшана).

Отже, пізній палеоліт і мезоліт знаменують останні фази привласнювальної економіки. Для більшості територій були характерні виснаження екосистем, криза мисливсько-збиральницького господарства. Створилися екстремальні умови. Завдяки рухливості, цілеспрямованості та самовизначенню, як вважає Д. Чепмен та інші дослідники, людство знаходить вихід із глибокої кризи — переходить до відтворювальної економіки⁴⁰. Саме в той час фіксується основний рубіж у розвитку антропосфери — перехід від винятково привласнювальних форм господарської діяльності до відтворювальних (землеробство й скотарство)⁴¹. Аналогічні процеси мали місце й на заході України.

¹ *Мацкевий Л.Г.* До питання про критерії визначення рубежу палеоліту і мезоліту // *Наук. вісн. Укр. істор. клубу.* — М., 1998. — Кн. I, вип. 3. — С. 56—63.

² *Воропай Л.І., Куниця М.О., Левицький В.І.* Закономірності розвитку природи Середнього Подністров'я в голоцені // *Тези доп. обл. наук. конф. «Проблеми історичної географії Поділля».* — Кам'янець-Подільський, 1982. — С. 44—45; *Долуханов П.М.* Граница плейстоцену — голоцену. Природные процессы и социальная адаптация // *Проблемы культурной адаптации в эпоху верхнего палеолита.* — Л., 1989. — С. 18—20; *Starkel L.* Antropogeniczne zmiany denudacji i sedymetracji w holocenie na obszarze Europy Srodkowej // *PG.* — 1989. — Т. LXI, з. 1—2. — С. 33—49.

³ *Мацкевий Л.Г.* Дослідження в печерному комплексі Прийма I/SA. — 1993. — № 1. — С. 50—68; *Гладилин В.Н., Пашкевич Г.А.* Палеогеография среднего и позднего вюрма Закарпатья по данным исследований в пещере Молочный Камень // *Палеоэкология древнего человека.* — М., 1977. — С. 106—112.

⁴ *Черниш О.П.* Стародавнє населення Подністров'я в добу мезоліту. — К., 1975. — С. 144.

⁵ *Мацкевий Л.Г.* Дослідження ... — С. 52.

⁶ *Телегін Д.Я.* Мезолітичні пам'ятки України. — К., 1982. — С. 40.

⁷ *Кузьміна И.Е.* Динамика состава териофауны Восточно-Европейской равнины в позднем плейстоцене и начале голоцена // *Проблемы культурной адаптации в эпоху верхнего палеолита.* — Л., 1989. — С. 36—40.

⁸ *Кузьміна И.Е.* Динамика состава ... — С. 40; *Татаринов К.А.* Влияние населения эпохи палеолита на териофауну Среднего Поднестровья // *ВЗ.* — 1993. — № 4. — С. 68—74; *Залізняк Л.Л.* Способи життя мисливських суспільств України на межі плейстоцену та голоцену // *Археологія.* — 1997. — № 1. — С. 24.

⁹ *Спиридонова Е.А.* Основные этапы развития растительного покрова позднего плейстоцена внеледниковой зоны Восточной Европы // *Проблемы культурной адаптации в эпоху верхнего плейстоцена.* — Л., 1989. — С. 40—43.

¹⁰ *Вологитир Н.Н.* К истории растительности Нижнего Поднестровья в голоцене // *Корреляция отложений, событий и процессов антропогена.* — Кишинев, 1998. — С. 208.

¹¹ *Хотинский Н.А.* Голоцен Северной Евразии. — М., 1977. — С. 43, 147.

¹² *Пашкевич Г.А.* Палинологическая характеристика мезолитических стоянок Незвиско Ивано-Франковской области // *Использование методов естественных наук в археологии.* — Киев, 1981. — С. 84—93.

¹³ *Бибиков С.Н.* Производственная роль костяного инвентаря в хозяйстве позднепалеолитических обществ Крыма // *Учен. зап. Ленингр. ун-та. Сер. истор.* — 1949. — № 85, вып. 13. — С. 12—45.

¹⁴ *Мацкевой Л.Г.* Мезолит запада Украины. — Киев, 1991. — С. 3—148.

¹⁵ *Мацкевой Л.Г.* Некоторые особенности мезолита Предкарпатья // *Палеоэкология древнего человека.* — М., 1977. — С. 123—129.

¹⁶ *Мацкевой Л.Г.* Каменное сырье в мезолите запада Украины // *Задачи советской археологии в свете решений XXVII съезда КПСС.* — М., 1987. — С. 164—165.

¹⁷ *Мацкевой Л.Г., Рыбачек Е.П.* Вулканические стекла в мезолите запада УССР // *Reports. III Seminar in Petroarchaeology.* — Plavdiv, 1984. — P. 168—175.

¹⁸ *Borziak I.A.* Мезолит Днестровско-Прутского междуречья. Проблемы эволюции каменных индустрий // *From the Mesolithic to the Neolithic: Abstracts.* — Szolnok, 1996. — P. 5.

¹⁹ *Станко В.Н.* Мирное. — Киев, 1982. — С. 124.

²⁰ *Коробкова Г.Ф.* Технология и функции орудий труда в условиях региональной адаптации (на примере верхнего палеолита — мезолита Северо-Западного Причерноморья) // *Проблемы культурной адаптации в эпоху верхнего палеолита.* — Л., 1989. — С. 48—52; *Гиля Е.Ю.* Типология продуктов расщепления // *Археол. альманах.* — Донецк, 1995. — № 4. — С. 15.

²¹ *Величко А.А.* О геохронологии и геоэкологии заселения Русской равнины в позднем плейстоцене // *Проблемы культурной адаптации в эпоху верхнего палеолита.* — Л., 1989. — С. 34—37.

²² *Там же.* — С. 37.

²³ *Мацкевой Л.Г.* Мезолит ... — С. 3—148.

²⁴ *Залізняк Л.Л.* Фінальний палеоліт Лівобережної України // *Археол. альманах.* — Донецк. — № 3. — С. 232; *Butrimas A., Ostrauskas T.* Lithuanian final Palaeolithic and Mesolithic Tanged-Points Cultures // *Tanged Points Cultures. Abstracts.* — Lublin, 1993. — P. 8; *Svoboda J., Opravil E., Škradla P., Cilek V., Lozek V.* Mezolit z Perspektivy Regionu: Nové Vyzkumy v Polomených Horách // *AR.* — 1996. — 48, N 1. — S. 12.

- ²⁵ Матюшкин И.Е. Модель построения локальной палеоэкологической реконструкции // Проблемы палеоэкологии древних обществ. — М., 1993. — С. 59–73.
- ²⁶ Гладыш В.Н., Пашкевич Г.А. Палеогеография ... — С. 106—112.
- ²⁷ Гладыш М.І. Мінливість знарядь в процесі виробництва та їх роль в утворенні локальних варіантів матеріальної культури // Археологія. — 1977. — № 24. — С. 18.
- ²⁸ Черныш О.П. Стародавнє населення ... — С. 145.
- ²⁹ Краснокутский Г.Е. Об охотничьем промысле бизонов в позднем палеолите // Древнее Причерноморье. — Одесса, 1993. — С. 11.
- ³⁰ Szeutai G. Из истории охотничье-промысловых и домашних млекопитающих раннего и среднего голоцена Республики Молдова // From the Mesolithic to the Neolithic: Abstracts. — Szolnok, 1996. — P. 34–36.
- ³¹ Мацкевой Л.Г. Мезолит ... — С. 106; Його ж. Дослідження ... — С. 50.
- ³² Ефименко П.П. Переднеазиацкие элементы в памятниках позднего палеолита Северного Причерноморья // СА. — 1960. — № 4. — С. 23; Борисковский П.И. Палеолит Украины // МИА. — 1953. — № 40. — С. 464 с.
- ³³ Кротова А.А. Позднепалеолитические охотники на бизонов Северного Причерноморья // Археол. альманах. — Донецк, 1994. — № 3. — С. 156.
- ³⁴ Коен В.Ю. О социальной функции территориальной охотников-собираателей // Археол. альманах. — Донецк, 1995. — № 4. — С. 126.
- ³⁵ Герасимов И.П., Величко А.А. Проблема роли природного фактора в развитии первобытного общества // Первобытный человек, его материальная культура и природная среда в плейстоцене и голоцене. — М., 1974. — С. 14.
- ³⁶ Mesolithikum in Europa / Herausgegeben von V. Gramsch. — Berlin, 1981. — 472 s.
- ³⁷ Вороний Л.И., Кунца Н.А. Палеогеографические рубежи в развитии природы в плейстоцене и голоцене // Корреляция отложений, событий и процессов антропогена. — Кишинев, 1986. — С. 125; Волоштин Н.Н. К истории растительности ... — С. 207—208.
- ³⁸ Мацкевой Л.Г., Демедюк Н.С., Гуневский И.М. Рельеф и население Советских Карпат в раннем голоцене // Четвертичные отложения и рельеф горных стран (на примере Карпат, Кавказа и других регионов). — Киев, 1988. — С. 30–34; Мацкевой Л.Г. Ландшафтная зональность в расселении человека в эпоху мезолита на западе Украины // Всесоюз. совещ. по проблеме «Человек и природа в древнекаменном веке». — Тбилиси, 1990. — С. 52–54.
- ³⁹ Кабо В.Р. Первобытная доземледельческая община. — М., 1986. — С. 205–207.
- ⁴⁰ Charman J. Material Objects and Social Practices in the Mesolithic and Early Neolithic of South-East Europe. — From the Mesolithic to the Neolithic: Abstracts. — Szolnok, 1996. — P. 11.
- ⁴¹ Гладыш М.И., Орлова Т.В. Формация, цивилизация, антропосфера // Археол. альманах. — Донецк, 1995. — № 4. — С. 6.

Одержано 28.04.2001

Л.Г. Мацкевий

СПОСОБЫ ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ ЗАПАДА УКРАИНЫ НА РУБЕЖЕ ПАЛЕОЛИТ — МЕЗОЛИТ

Комплексные исследования позволили датировать здесь конец палеолита X тыс. до н. э. (аллерёд). Среди основных объектов охоты — мамонт, олень северный, носорог, конь и пещерный медведь. Наиболее продуктивной была загонная (облавная) охота. Вспомогательными возможностями пополнения пищевых запасов были собирательство и рыболовство. Каменные орудия еще нередко обработаны нестабильной ретушью; преобладают резны, скребки, ножи, а в отдельных комплексах — острия-наконечники. Для мезолита здесь характерны локальные культуры Нобль-Кунын, Нэвльсько-Осэлипка, Воронив-Старуня и Камьянця-Бараннэ (Мишана). Начало эпохи совпадает с началом голоцена (дрнас III) и датируется IX тыс. до н. э. Уже нет крупных млекопитающих, преобладают животные средних и небольших размеров. Среди 5–7 объектов охоты — олень благородный и северный, бык, козуля, медведь бурый, конь и свинья. Наиболее эффективной становится охота скрадыванием (из засады), хотя имела место как реликт и загонная. В пищевом балансе возрастает роль усложненного собирательства и рыболовства, особенно в районах, которые освободились от ледника. Широко использовались лук и стрелы. Среди «фоновых» каменных орудий — скребки, резны, ножи, скобели, наконечники стрел и геометрические микролиты типа трапезий, треугольников и сегментов.

WAYS OF LIFE OF POPULATION OF THE WESTERN UKRAINE
AT THE BOUNDARY OF PALEOLITHIC AND MESOLITHIC

More than 400 of the Late Paleolithic and for about 600 Mesolithic monuments are known in the West of Ukraine. Complex researches enabled the dating here the end of the Paleolithic the X millennium BC. Among 1-3 basic hunting objects were the mammoth, the reindeer, the rhinoceros, the horse and the cave-bear. The most productive was the rounding-up hunting. Gathering and fishing were the secondary opportunities of food stocking. Stone implements were often processed with not stable retouching; burins, scrapers, knives and sometimes arrowheads predominated. The local cultures such as Nobel-Kunyn, Nezvys'ko-Oselivka, Vorotsyv-Starunya and Kamjanytsya-Baranne (Mshana) were peculiar here for the Mesolithic period. The beginning of the epoch coincides with the beginning of Holocene (Drias III) and is dated the IX millennium BC. At this period there were no big mammals, the animals of middle and small sizes predominated. Among 5-7 hunting objects were the reindeer, the stag-deer, the ox, the roe, the brown bear, the horse, and the hog. The hunting from ambush became the most effective, though sometimes the rounding-up hunting was also used. In the food balance the percent of complicated gathering and fishing increased, especially in the regions free from glacier. The wide usage of bow and arrows was peculiar to this period. Among the secondary stone implements were scrapers, burins, knives, drawing-knives, arrowheads and geometric microlithics of trapeziform, triangle and segment types.

Л.В. Кулаковська

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ГОСПОДАРСТВА
СЕРЕДНЬОПАЛЕОЛІТИЧНИХ ПОСЕЛЕНЦІВ
КОРОЛЕВОГО: СИРОВИННІ РЕСУРСИ КОМПЛЕКСУ II

Статтю присвячено характеристиці ранньоворумського шару II стоянки Королеве у Закарпатті. Насамперед увагу приділено аналізу сировинних ресурсів, зроблено спробу визначити господарські заняття поселенців.

У 1974 р. Закарпатська палеолітична експедиція під керівництвом д-ра істор. наук В.М. Гладиліна в районі Хустських воріт на лівому березі 120-метрової тераси р.Тиса відкрила палеолітичну стоянку Королеве¹, яка складається з двох секторів — Гострий Верх та Бейвар. Це — перша в Україні та одна з небагатьох в Європі стратифікована пам'ятка доби раннього—середнього та пізнього палеоліту. Багаторічні дослідження дали змогу створити культурно-хронологічну колонку давнього кам'яного віку регіону. Королеве стало опорною пам'яткою для вивчення палеоліту не лише у Закарпатті, а й в усій Європі. Здобуті тут матеріали багато в чому визначають вирішення актуальних питань сучасного палеолітознавства. З назвою **Королеве** асоціюються такі поняття: найперша поява людини в Україні; досить ранні прояви левалуазької техніки на Європейському континенті; мікоксський феномен; ранній етап пізнього палеоліту тощо. У статті йдеться про один із середньопалеолітичних комплексів Королевого, а саме про індустрію шару II, відкритого в секторі Бейвар.

Культурний шар II зафіксовано у нижній частині суглинку над палеогрунтом останнього міжзледеніння (ізотопна стадія 4) — близько 60 тис. років тому. Хімічний склад відкладів, в яких зафіксовано археологічні матеріали, свідчить на користь аридності клімату². Розкоп, розбитий на східній стінці кар'єру, було розкрито на площі близько 40 м². Знахідки залягали переважно горизонтально, розподілялись рівномірно на плані, разом з тим певну концентрацію матеріалів